

MAGDALENA CIECHOWSKA

ORCID 0000-0001-6811-482X

Akademia Ignatianum w Krakowie

JUSTYNA KUSZTAL

ORCID 0000-0001-9493-7504

Uniwersytet Jagielloński

PROBLEMY PRAWNE I DYLEMATY ETYCZNE W BADANIACH AUTOETNOGRAFICZNYCH W PEDAGOGICE RESOCJALIZACYJNEJ

ABSTRACT. Ciechowska Magdalena, Kuszta Justyna, *Problemy prawne i dylematy etyczne w badaniach autoetnograficznych w pedagogice resocjalizacyjnej* [Legal Problems and Ethical Dilemmas in Autoethnographic Research in Resocialization Pedagogy]. *Studia Edukacyjne* no. 61, 2021, Poznań 2021, pp. 159-180. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2021.61.9

The aim of this article is to present and analyze the legal problems and ethical dilemmas of researchers studying difficult ways of life. There are a lot of questions about the ethical, acceptable and legal ways of research and in relation to the participants of the research. The practical aim of this article is to answer the question what we should do when we face different ethical dilemmas in our studies.

A special difficult situation occurs to the researcher – pedagogue of social rehabilitation, because by conducting research on the phenomena of social exclusion or social pathology they describe and analyze situations related to crime, para-criminal behaviors, addictions, and provide profound diagnosis of disorders or therapy. During scientific research, the scholar penetrates the difficult situations, faces ethical dilemmas and encounters legal problems. Legal awareness and ethical responsibility are the guarantees of the pedagogue's safety but above all the safety of the respondents.

Although the article is not a complete and comprehensive study, it responds to the needs of researchers who themselves have to answer many questions about legal issues and solve many ethical dilemmas in the process of collecting and developing data.

Key words: autoethnography, social rehabilitation, law, ethical problems, criminal code, researcher's code of ethics

Wprowadzenie

Inspirację do napisania artykułu stanowiły rozważania Renaty Szczepanik i Andrzeja Śliwerskiego *Obietnice bez pokrycia. Etyczne i prawne granice*

(nie)ujawniania informacji o przestępstwie w badaniach naukowych i psychoterapii (2017), jednakże my chcielibyśmy przenieść się na grunt badań autoetnograficznych. Autoetnografia jako metoda badawcza jest szczególnie wrażliwa na pojawianie się dylematów etycznych czy światopoglądowych, choćby ze względu na jej wciąż dyskutowany status metodologiczny i tworzone dopiero standardy badań autoetnograficznych. Artykuł jest więc poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie: jakie są granice odpowiedzialności prawnej autoetnografa w obszarze zainteresowań naukowych pedagogiki resocjalizacyjnej i możliwości rozwiązania dylematów etycznych, które mogą się pojawić w procesie badawczym.

Mając na uwadze „klasyczną” już, uniwersalną definicję pedagogiki resocjalizacyjnej L. Pytki, pedagog resocjalizacji w badaniach empirycznych analizuje zagadnienia opieki, wychowania i terapii¹ osób niedostosowanych społecznie oraz ponosi odpowiedzialność za proces badawczy i jego skutki dla przyszłości swojej, jak też badanych. Pedagog resocjalizacji, w odróżnieniu do pedagogów specjalnych, pedagogów – opiekunów, pedagogów szkolnych i innych eksploruje środowiska trudne, konfliktowe, nierzadko przestępcze, zbiera materiał badawczy w instytucjach totalnych, „na ulicy”, w przestrzeniach społecznie zaniedbanych, czy środowiskach osób wykluczonych społecznie.

Badacz jakościowy w naukach społecznych w procesie przygotowywania badań i gromadzenia materiału badawczego jest narażony na potencjalne sytuacje trudne, kiedy rozważa między innymi kwestie ochrony zebranego materiału badawczego i kwestie jakości swoich badań. Autoetnograf zaś musi być szczególnie odpowiedzialny i wrażliwy, bo sam jest podmiotem/ przedmiotem w procesie badawczym, ponadto opisuje siebie i równocześnie inne osoby – współuczestników badanych sytuacji. W procesie badawczym badacz-autoetnograf definiuje swoją tożsamość w różnych kontekstach, determinowanych przede wszystkim postawionym celem i przedmiotem badań. Naszym zdaniem, autoetnograf w swoich badaniach jest „szczególnie zależny” od terenu badań, po którym porusza się zbierając dane jakościowe.

Badacz i jego konflikty tożsamości

Studia nad tożsamością jakościowego badacza pedagogiki wynikają z natury tejże nauki:

jest ona nie tylko nauką pozytywną (pozytywistyczną), lecz także moralną, co dla badacza wiąże się z koniecznością nieustannego uwzględniania wartości kulturowych

---

¹ L. Pytka (red.), *Służyć ludziom. Księga jubileuszowa w 80-lecie urodzin Profesora Stanisława Jedlewskiego*, Warszawa 1990, s. 8-9.

istotnych dla badanych i postrzeganych jako ważne w środowisku, w którym przeprowadza się badania, choćby nawet dla samego badacza były obojętne – a zwłaszcza gdyby pozostawały w sprzeczności z jego własną skalą wartości i preferowanym wzorem kultury. Przeprowadzanie w takim kontekście badań pedagogicznych, których efekty mogłyby stanowić czynnik zmiany społecznej (jednak nie tyle rewolucji co stopniowej ewolucji), jest zawsze obciążone niebezpieczeństwem uwikłania się w międzykulturowe napięcia i konflikty, co jest istotne w przypadku problemów badawczych, interpretacji badań i prezentowania ich wyników².

Jakiego rodzaju dylematów tożsamościowych może doświadczyć badacz w procesie badań jakościowych? Z pewnością będą to dylematy związane z tożsamością zawodową (pedagog wobec zachowań nieakceptowalnych, narażających młode pokolenie na zło). Kolejny wymiar dylematu tożsamościowego będzie dotyczył tożsamości kulturowej badacza i badanych, którzy zazwyczaj wywodzą się z diametralnie różnych kultur. Idąc dalej, badacz i badani mogą mieć zupełnie odmienne tożsamości światopoglądowe i tym samym zupełnie odmienne spojrzenie na rozumienie fundamentalnych kwestii dotyczących natury ludzkiej.

„Sytuacja tożsamościowa” autoetnografa jest jeszcze bardziej skomplikowana z dwóch powodów. Pierwszym są bezpośrednie kontakty z innymi osobami – autoetnograf opisuje i bada to, co jest jego doświadczeniem, ale do rzadkości należą sytuacje, aby w nich nie uczestniczyli inni ludzie. Drugi powód dotyczy sytuacji, kiedy teren badań jest w jakiś sposób nietypowy, szczególnie, niedostępny dla wszystkich, na przykład związany ze środowiskami izolowanymi społecznie (zakłady karne, placówki terapeutyczne itp.). Taki teren stanowią instytucje zamknięte, opisywane w klasycznych badaniach społecznych przez Ervinga Goffmana jako instytucje totalne³. Podobnie jest w sytuacji, kiedy badani, osoby lub grupy osób, są w jakiś sposób „oryginalni”, to znaczy wywodzą się ze środowisk dewiacyjnych czy przestępczych, choć funkcjonują na

---

² J.M. Van der Maren, *La recherche appliquée en pédagogie. Des modèles pour l'enseignement*, Paris – Bruxelles 1999, s. 213-215, za: P.P. Grzybowski, *Od tożsamości osobowej po zawodową. Etyczne dylematy badaczy zróżnicowania kulturowego*, [w:] *Z teorii i praktyki badań międzykulturowych. Dylematy metodologiczne*, red. T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon-Lech, Cieszyn – Toruń 2016, s. 127-141.

³ Takie, jak instytucje pomocowe dla osób, które nie potrafią samodzielnie żyć i dbać o siebie (współcześnie to na przykład domy pomocy społecznej, hospicja); instytucje izolujące od społeczeństwa osoby, które stanowią dla innych zagrożenie ze względu na stan zdrowia fizycznego lub psychicznego (szpitale psychiatryczne i oddziały zakaźne w szpitalach); instytucje izolujące osoby będące w konflikcie z prawem (zakłady karne, zakłady poprawcze); instytucje związane z wykonywaną pracą, nauką (współcześnie warto odnieść ten typ do szkół z internatem); instytucje będące miejscem ucieczki od świata, służące jako ośrodki praktykowania ćwiczeń duchowych czy religijnych (klasztory, seminaria). Por. E. Goffman, *Instytucje totalne*, Warszawa 2011. Warto zaznaczyć, że obecnie instytucje te mogą mieć status zarówno placówki państwowej, jak i prywatnej.

co dzień w środowisku otwartym⁴. Tak więc, osoba badanego i teren badań (np. uczestnikiem badań jest psychoterapeuta – pracownik szpitala psychiatrycznego czy funkcjonariusz służby więziennej) mogą w czasie procesu badawczego, szczególnie podczas zbierania danych, przekazać bezpośrednio lub pośrednio informację o zachowaniu prawnie relewantnym: przestępstwie, czynnie karalnym nieletniego, usiłowaniu dokonania przestępstwa czy pomocnictwa do samobójstwa. Mamy więc do czynienia z dwoma sytuacjami: pedagog resocjalizacji – autoetnograf znajduje się w sytuacji ryzyka ujawnienia informacji o swoich zachowaniach prawnie relewantnych i równocześnie w sytuacji ujawnienia informacji o takich zachowaniach innych badanych. Sytuacje te są różnie kwalifikowane prawnie w zależności od wielu czynników, które należy wziąć pod uwagę, choćby w zależności od konkretnego opisywanego rodzaju zachowania nieobojętnego prawnie (np. przestępstwa czy czynu karalnego nieletniego), czy w zależności od upływu czasu od opisywanego zdarzenia. Przepisy dotyczące zachowania się badacza, który spotyka się z informacjami relewantnymi prawnie, regulują tylko niektóre wymienione w ustawie zachowania, nie obejmują wszystkich możliwych sytuacji. W dalszej części artykułu przedstawimy obowiązujące regulacje prawne oraz zarysujemy mapę trudności prawnych i etycznych w procesie badawczym.

Autoetnografia na mapie badań jakościowych

Kryzys reprezentacji i towarzysząca mu utrata zaufania do wiedzy jako formy odzwierciedlania otaczającej rzeczywistości dały przestrzeń dla uznania autoetnografii za metodę naukową. Zanim jednak na dobre zagościła ona na arenie naukowej, prym wiodły badania oparte na biografiami innych – badania retrospektywne.

Badania retrospektywne stanowią szczególną formę badań, których istotą jest przywołanie zdarzeń przeszłych. Najczęściej materiałem badawczym są narracje pisemne zdobyte w trakcie konkretnych technik zbierania danych (o tym więcej w kolejnej części). Ugruntowaną już pozycję zdobyły badania biograficzne, w których badacz zbiera narracje będące *świadectwem przeszłości* od swoich badanych i poddaje je analizie. Badacz może analizować również własną autobiografię, będącą według F. Lejeune

retrospektywną opowieścią prozą, gdzie rzeczywista osoba przedstawia swoje życie, akcentując swoje jednostkowe losy, a zwłaszcza dzieje swojej osobowości⁵.

⁴ Por. na przykład bohaterowie bloga i książki: P. Matysiak, *Na marginesie życia. Zapiski kuratora sądowego*, Poznań 2014.

⁵ F. Lejeune, *Pakt autobiograficzny*, [w:] *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*, red. R. Lubas-Bartoszyńska, Kraków 2001, s. 22.

Jakie są różnice pomiędzy autobiografią i autoetnografią? Dla jednych nieznaczące, dla innych, bardziej dociekliwych – konstytutywne. Badania autobiograficzne, czyli takie, w których badacz bada tylko własną biografię, nie doczekały się stosownych umocowań w kwestii statusu metodologicznego. Z kolei badania auto/biograficzne prowadzone są na podstawie biografii innych (czasem również autobiografii badanych) oraz autobiografii badacza. Narracje te traktowane są na równi i łącznie analizowane przez badacza⁶. Istota badania autoetnograficznego tkwi w jego nazwie, która wskazuje na fuzję biografii i etnografii. Takie połączenie daje gwarancję, że uzyskane wyniki nie stanowią tylko analizy własnej opowieści badacza, lecz ukazują ją w szerszym świetle społecznym. Jako stosunkowo młoda metoda badawcza, autoetnografia doczekała się jednak stosownych opracowań meta-metodologicznych⁷ oraz niezwykle emocjonalnych opracowań empirycznych na niej opartych.

Odnosząc autoetnografię do biografii i odpowiadając na pytanie: *dłaczego autoetnografia w badaniu trudnej drogi życiowej?*, warto wskazać na istotną kwestię etyczną traktującą o rozumieniu badanego. Argumenty te dotyczą zapisu oraz interpretacji narracji. Autorzy wnoszą, że nawet jej dokładna transkrypcja nie oddaje tego, co rozmówca chciał przekazać⁸, a każda interpretacja jest nadużyciem, ponieważ nie jest tym, czego oczekuje od nas narrator⁹. Inni z kolei wskazują, że obiektywna interpretacja to ułuda oddzielająca nas od cudzego cierpienia. W końcu podnoszony jest aspekt moralnego zaangażowania po stronie badanych, które często ogranicza się do jego wysłuchania przez badacza¹⁰. W przypadku autoetnografii powyższe kwestie nie mają miejsca – pozwala ona na ujednoczenie podmiotu poznawanego i poznającego. Jeszcze nigdy badacz nie był tak blisko rzeczywistości poznawanej, jak w badaniu autoetnograficznym. To zdecydowało o jego licznych pozytywach, ale też stało się główną przyczyną dyskusji o wadach i trudnościach takiego badania.

⁶ L. Jakubowska-Malicka, *Trajektoria autobiografii badacza*, *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 2010, 52(4), s. 77-84.

⁷ S. Holman Jones, T.E. Adams, C. Ellis (red.), *Handbook of autoethnography*, London – New York 2013; E. Campbell, *Exploring autoethnography as a method in legal education research*, *Asian Journal of Legal Education*, 2015, 243, s. 95-105; A. Kacperczyk, *Autoetnografia – technika, metoda, nowy paradygmat? O metodologicznym statusie autoetnografii*, *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 2014, 3, s. 33-74; M. Ciechowska, *Autoetnografia w badaniach pedagogicznych*, [w:] *Wybrane metody jakościowe w badaniach pedagogicznych*, red. M. Ciechowska, M. Szymańska, wyd. II, Kraków 2018.

⁸ C. Riessman, *Narrative analysis*, Newbury Park 1993.

⁹ K. Kaźmierska, *Wywiad narracyjny jako jedna z metod w badaniach biograficznych*, *Przegląd Socjologiczny*, 2004, 53(1), s. 71-96.

¹⁰ Choć to już samo w sobie jest przyczynkiem do realizacji przez badania biograficzne funkcji terapeutycznej, por. P. Bednarz-Łuczewska, M. Łuczewski, *Podejście biograficzne*, [w:] *Badania jakościowe*, t. 2 – *Metody i narzędzia*, red. D. Jemielniak, Warszawa 2012.

Pomimo że pierwsze użycie terminu *autoetnografia* miało miejsce w 1975 roku¹¹, to współczesne znaczenie zawdzięczamy przede wszystkim Carollyn Ellis, która jej metodologiczne podstawy opisała w publikacji o znaczącym tytule: *The ethnographic I: a methodological novel about autoethnography*¹². Badanie oznaczające etnografię samego siebie ma na celu zrozumienie zjawisk występujących w rzeczywistości, która nas otacza, którą najlepiej znamy.

Z uwagi na objętość niniejszego opracowania, prezentujemy najważniejsze informacje, konieczne dla dalszych rozważań. Dlatego też wszystkich czytelników, którzy chcą odczuć moc oddziaływania badania autoetnograficznego dającego możliwość zrozumienia i wyjaśnienia zjawiska doświadczanego i analizowanego przez jedną osobę, a istotnego w szerszej kulturze, odsyłamy do konkretnej lektury – artykułu¹³ Carol Rambo Ronai: *Multiple reflections of child sex abuse. An argument for a layered account* (opublikowanego w 1994 r.), który w roku 1993 zdobył nagrodę Międzynarodowego Towarzystwa Interakcjonizmu Symbolicznego im. Herberta Blumberla. Warto w tym kontekście wspomnieć także polskie publikacje: *Kato-tata – Nie-pamiętnik* Halszki Opfer (2016) i jego kontynuację pod tytułem *Monidło. Życie po Kato-tacie* (2017)¹⁴. Pomimo swego wstrząsającego przekazu, pozycje te są jednak bliższe autoetnografii ewokatywnej – przedstawiają brutalne wspomnienia autorki (występującej pod pseudonimem) w literackiej formie pamiętnika. Brak jednak głębszej analizy i odniesień do teorii naukowych objaśniających otaczającą rzeczywistość, obiektywizujących tym samym całość przekazu.

Wśród najczęściej stosowanych form autoetnograficznych (wskazując na sposób prezentacji wyników) – ewokatywnej, performatywnej i wizualnej – do typu, który może zostać zaakceptowany przez *twarde* (żeby nie powiedzieć – *skostniałe*) wytyczne dla powstających tekstów naukowych, należy z pewnością autoetnografia analityczna¹⁵. Wyróżnia się ona analizą doświadczeń autora, a na etapie interpretacji – sięgnięciem do teorii naukowych objaśniających analizowane przeżycia, emocje. Właśnie autoetnografii analitycznej zostanie poświęcona dalsza uwaga jako tej formie, której walory badawcze mogą być porównywane z innymi metodami badań naukowych.

---

¹¹ K. Heider, *What do people do? Dani auto-ethnography*, *Journal of Anthropological Research*, 1975, 1, s. 3.

¹² C. Ellis, *The ethnographic I: a methodological novel about autoethnography*, Walnut Creek 2004.

¹³ C. Rambo Ronai, *Multiple reflections of child sex abuse. An argument for a layered account*, *Journal of Contemporary Ethnography*, 1995, 23(4), s. 395-426 https://www.researchgate.net/publication/238276722_Multiple_reflections_of_child_sex_abuse_An_argument_for_a_layered_account [dostęp: 25.12.2019].

¹⁴ H. Opfer, *Kato-tata. Nie-pamiętnik*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2016; także, *Monidło. Życie po Kato-tacie*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2017.

¹⁵ Zaprezentowane tu podziały autoetnografii za: M. Ciechowska, *Autoetnografia w badaniach pedagogicznych*.

Badania autoetnograficzne mogą być prowadzone przez jednego (autoetnografia indywidualna)¹⁶, dwóch (duoetnografia)¹⁷ lub kilku badaczy, których łączy to samo doświadczenie (autoetnografia wspólnotowa)¹⁸. Mogą oni włączyć również do badania osoby, z którymi bezpośrednio jest związane ich doświadczenie poddawane badaniu (autoetnografia kolaboratywna)¹⁹. Badacz może wziąć pod uwagę te aspekty swojego życia, które miały miejsce w przeszłości (autoetnografia retrospektywna), dzieją się teraz (autoetnografia aktualna) lub do powyższych dodaje również swoje plany na przyszłość, marzenia (autoetnografia transczasowa)²⁰. Rozumienie autoetnografii jest szerokie i obejmuje znaczenia na kontinuum – od paradygmatu badawczego, przez metody i techniki²¹. Przyjmując, że autoetnografia jest metodą badawczą, to do najczęściej stosowanych jej odmian należy autowwiad oraz wywiad z innymi osobami (tzw. wywiad refleksyjny)²², autoobserwacja, czy esej autoetnograficzny²³.

Autoetnografia w badaniach trudnej drogi życiowej

Świat poznawany i poznany do czasu zwrotu postmodernistycznego zamykał się w ramach osób badających i badanych. Refleksja nad istotnością tych poszukiwań dała podwaliny dla autoetnografii – rzadko jeszcze opisywanej metody poznania, która łączy obydwa światy i podmioty badań w integralny, holistyczny obraz rzeczywistości. Przez doświadczenie badacza, ukazane nam z pierwszej ręki, możemy zobaczyć świat poznawany z dwóch perspektyw – insidera (autoetnograf) i outsidera (przywoływane teorie i perspektywa czytelnika). Insider jest zanurzony w opisywane doświadczenia oraz przekazuje ich obraz niczym nie zniekształcony, widziany i przeżywany w pierwszej osobie. Z kolei, perspektywa outsidera polega na takim opisie, aby wszystko było czytelne i zrozumiałe dla czytelnika oraz na przywołaniu konkretnych teorii, dzięki którym interpretuje on to, co przekazane zostało poprzez perspektywę insidera. Takie połączenie perspektyw daje możliwość

¹⁶ H. Channg, *Individual and collaborative autoethnography as method*, [w:] *Handbook of autoethnography*.

¹⁷ J. Norris, R.D. Sawyer, D. Lund (red.), *Duoethnography. Dialogic method for social, health and educational research*, London 2016.

¹⁸ S. Toyosaki i in., *Community autoethnography: compiling the personal and resituating whiteness*, *Cultural Studies. Critical Methodologies*, 2009, 1, s. 56-83.

¹⁹ H. Chang i in., *Collaborative autoethnography*, Walnut Creek 2013.

²⁰ M. Ciechowska, *Autoetnografia w badaniach pedagogicznych*.

²¹ A. Kacperczyk, *Autoetnografia – technika, metoda, nowy paradygmat?*, s. 33-74.

²² K. Douglas, D. Carless, *Learn by going. Autoethnographic modes of inquiry*, [w:] *Handbook of autoethnography*; M. Ciechowska, *Autoetnografia w badaniach pedagogicznych*.

²³ A. Kacperczyk A., *Autoetnografia – technika, metoda, nowy paradygmat?*, s. 33-74.

połączenia rozumienia ludzi i kontekstów, które są poznawane. Połączenie obu perspektyw jest ważne dla każdego obszaru badawczego. Zyskuje tym bardziej na znaczeniu, kiedy opisuje rzeczywistość zamkniętą, niedostępną dla wszystkich, wokół której narosłe mity budują otoczkę niezwykłości i pogłębiają zniekształcenie poznania. Tak jest na przykład z zakładami karnymi, szpitalami psychiatrycznymi, zamkniętymi ośrodkami leczenia uzależnień, klasztorami²⁴, czy placówkami dla nieletnich przestępców. Tymczasem, badania prowadzone jedynie z pozycji outsidera pokazują „jałowy” punkt widzenia²⁵.

Bogactwo badań terenowych wskazuje, że metody stojące poza żywym doświadczeniem dewiacji lub przestępczości mogą naszkicować jej słabe zarysy, ale nigdy nie mogą wypełnić tych aspektów istotnymi wymiarami znaczącego zrozumienia²⁶. Jak w takim razie owo zrozumienie jest uzyskiwane? Literatura wskazuje na badaczy, którzy będąc w zakładach karnych zdecydowali się na ujawnienie i analizę własnych przeżyć. Takimi autorami są Norman Hayner i Ellis Ash (1939) – jako więźniowie, którzy dobrowolnie trafili do więzień, czy James Marquart (1986) – strażnik. W literaturze polskiej także można wskazać takie przykłady²⁷. Prace insiderów-skazańców nierzadko są podwalinami dla znanych teorii naukowych, choć same nie były szeroko cytowane. Tak stało się na przykład z badaniami Franka Tannenbauma, opublikowanymi pod tytułem *Crime and community* (1938), którego koncepcja demonizowania zła poprzez znakowanie młodych przestępców dała podwaliny dla teorii etykietowania. Natomiast prace Johna Irwina – jednego z nielicznych akademików-więźniów – są dobrze znane w resocjalizacji. Przez całe swoje życie naukowe wykorzystywał perspektywę heurystyczną, aby w końcu stać się mistrzem w reformach więziennictwa, co urzeczywistniło się w narodzinach „kryminologii skazanych”²⁸. Co ciekawe, badacz ten wzbudził również zapal poznawania rzeczywistości poprzez własne doświadczenia u innych byłych więźniów, co zaowocowało ich współpracą naukową²⁹. W takich badaniach życie w izolacji jest pokazane od środka – odarte z wszelkiej ułud, niejednokrotnie wstrząsające swą autentycznością. Jednym z problemów ontologicznych jest umiejętność dystansu wobec uprzedzenia, goryczy, czy niechęci, które mogą zanieczyszczać obiektywizm pracy. Dopiero w takich

²⁴ E. Goffman, *Instytucje totalne*.

²⁵ G. Newbold i in., *Prison research from the inside: the role of convict autoethnography*, *Qualitative Inquiry*, 2014, 20(4), s. 440.

²⁶ J. Ferrell, M.S. Hamm, *Ethnography at the edge: Crime, deviance and field research*, Boston 1998, s. 10.

²⁷ M. Kamiński, *Gry więzienne. Tragikomiczny świat polskiego więzienia*, Warszawa 2006.

²⁸ J. Irwin, *Preface*, [w:] *Convict Criminology*, red. J.I. Ross, S.C. Richards, Belmont 2003, s. XVII-XXII.

²⁹ G. Newbold i in., *Prison research from the inside*, s. 439-448.

badaniach uzyskujemy subiektywny obraz sprawcy i ofiary, dający pełne zrozumienie dramatu przestępstwa. To niezwykle siła badań autoetnograficznych mieszająca się jednak z jej słabą stroną – zapewnieniem anonimowości. Dane dotyczące więźniów oraz instytucji są wrażliwe i poufne, stąd ich ujawnienie może mieć wpływ na losy więźniów³⁰.

W tym miejscu koniecznie należy wspomnieć badania Howarda S. Beckera, prowadzone wśród palaczy marihuany, które obecnie stanowią klasyczne już studium teorii dewiacji w paradygmacie interakcjonizmu symbolicznego³¹. Polskie badania prowadzone „w trudnym terenie”, oparte na metodologii badań jakościowych i wielu oryginalnych technikach zbierania, a potem analizy i interpretacji danych, opisują barwnie współcześni socjologowie i pedagodzy³². Wśród polskich publikacji naukowych z dziedziny resocjalizacji pojawiły się prace o charakterze quasi-autoetnograficznym, choć autorzy wprost tego nie wyrażają³³, czy artykuły opisujące metodykę i organizację zakładu poprawczego dla nieletnich z punktu widzenia dyrektora zakładu poprawczego³⁴. Niektóre publikacje H. Machela – wieloletniego dyrektora zakładu karnego w Gdańsku-Przeróbce i profesora pedagogiki resocjalizacyjnej – traktują o zagadnieniach metodyki oddziaływań penitencjarnych w kontekście doświadczenia własnego, osobistych przekonań oraz przeżyć inicjatora i organizatora działań kierowanych do osadzonych³⁵.

Warto również pochylić się nad literaturą piękną, gdzie wątki autobiograficzno-kryminalne są osią fabuły. Pierwszą polską publikacją „kryminalną” (sic!) o charakterze autoetnograficznym jest bez wątpienia *Życiorys własny przestępcy* Urke Nachalnika³⁶ (1933). Historia odnalezienia tej barwnej postaci i fakt jej istnienia na mapie polskiej socjologii, polskiej resocjalizacji i literatury szeroko rozumianej jest powszechnie znany pedagogom resocjalizacji oraz wiąże się z takimi postaciami, jak: Florian Znaniński, Melchior Wańkowicz,

³⁰ M. Silberman, *A world of violence: corrections in America*, Belmont 1995.

³¹ H.S. Becker, *Outsiderzy. Studia z socjologii dewiacji*, Warszawa 2009.

³² A. Golczyńska-Grondas, *Wychowało nas państwo. Rzecz o tożsamości dorosłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych*, Kraków 2013; M. Bernasiewicz, *Yuppie oraz squatter. Globalne style życia w lokalnych środowiskach wychowawczych*, Katowice 2013; P. Chomczyński, *Działania wychowanków schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych. Socjologiczna analiza interakcji grupowych*, Łódź 2014; R. Szczepaniak, *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź 2017.

³³ Por np. P. Frąckowiak, *Kapitał resocjalizacyjny zakładu poprawczego*, Kraków 2017, gdzie autor poddaje analizie zagadnienie kapitału resocjalizacyjnego zakładu poprawczego z punktu widzenia dyrektora tej placówki.

³⁴ K. Ptak, C. Ptak, *Formy i metody pracy w zakładach poprawczych dla dziewcząt*, [w:] *Adekwatność polskiego systemu penitencjarnego i resocjalizacyjnego do współczesnych rozmiarów i rodzajów przestępczości*, red. B. Urban, Myslowice 2004, s. 262-272.

³⁵ H. Machel, *Rodzina skazanego jako współuczestnik jego resocjalizacji penitencjarnej, readaptacji i reintegracji społecznej*, Resocjalizacja Polska, 2014, 7, s. 45-57.

³⁶ U. Nachalnik, *Życiorys własny przestępcy*, Poznań 2018.

czy Stanisław Kowalski. Sam Urke Nachalnik jest osobą „z krwi i kości”, a jego wielowątkowe (miejscami pornograficzne) losy należą do lektur obowiązkowych „klasycznie” kształconych pedagogów resocjalizacji, aczkolwiek trudno jednoznacznie zakwalifikować to dzieło (i jego kontynuacje, jak np. *Żywe grobowce*, wydane ponownie w 2019 r.)³⁷ ściśle do autoetnografii analitycznej, bo raczej bliżej mu do autoetnografii ewokatywnej. Podobny charakter mają też dzieła Sergiusza Piaseckiego, którego twórczość awanturkowo-przemysłowo-polityczno-kryminalna stanowi przedmiot wielu analiz w literaturze polskiej, socjologii, czy historii³⁸.

Trudno też wymienić wszystkie współczesne publikacje (o bardzo zróżnicowanym poziomie literackim), których kontekstem jest rzeczywistość więzienna. Niektóre z nich mają charakter reportażu, „wywiadu-rzeki”, czy pamiętnika. Wobec niesłabnącego popytu na literaturę i filmy kryminalne, łatwo pokusić się o szukanie wątków autobiograficznych u autorów tego rodzaju literatury; powszechne jest nawet promowanie swoich dzieł właśnie poprzez prezentację wątków autobiograficznych. Taki charakter mają choćby „wywiady-rzeki” czy dłuższe narracje byłych funkcjonariuszy służby więziennej, tajnych służb wywiadowczych³⁹, lekarzy więziennych⁴⁰, czy nawet eks-gangsterów⁴¹.

Wybrane dylematy etyczne w badaniach autoetnograficznych

Autoetnografia jest tym sposobem poznawania świata, który z uwagi na balansowanie na kontinuum intymności-społeczności obfituje z różnego rodzaju problemy etyczne. Pierwszą z nich jest zgoda od innych współaktorów naszego życia na pozwolenie na badania. Wiedza o ich prowadzeniu może doprowadzić do nieporozumień, konfliktów, a nawet zerwania relacji⁴² pomiędzy badaczem a jego bliskimi/współpracownikami i tym podobne. Co więcej, zgoda dana na początku badania nie oznacza, że badani podtrzymują

³⁷ U. Nachalnik, *Żywe grobowce*, Poznań 2019.

³⁸ Ciekawe biografie i bogatą twórczość w dużej mierze autobiograficzną Sergiusza Piaseckiego prezentują np.: R. Demel, *Sergiusz Piasecki 1901-1964. Życie i twórczość*, Warszawa 2001; K. Polechoński, *Żywot człowieka uzbrojonego: biografia, twórczość i legenda literacka Sergiusza Piaseckiego*, Warszawa – Wrocław 2008.

³⁹ Por przykład: V.V. Severski, *Nielegalni*, Warszawa 2011 oraz 3 pozostałe tomy z tej serii.

⁴⁰ D. Verella, *Ostatni krąg. Najniebezpieczniejsze więzienie w Brazylii*, Warszawa 2014.

⁴¹ J. Sokołowski MASA, J. Szostak, B. Chyła, *Masa. Jak stałem się bestią. Od pakera do gangstera*, Warszawa 2018; M. Banasiak, A. Górski, *Słowikowa. O więzieniach dla kobiet*, Warszawa 2018; S. Sikora, R. Gruca, *Osadzony*, Warszawa 2009.

⁴² J. Bielecka-Prus, *Po co nam autoetnografia? Krytyczna analiza autoetnografii jako metody badawczej*, Przegląd Socjologii Jakościowej, 2014, 3, s. 77-94.

ją ciągle, stąd praktyka procesu zgody czy też przetwarzania zgody (proces *consent*)⁴³.

Szczególnie mało komfortowej sytuacji doświadcza badający własne życie rodzinne, w którym występują inni aktorzy. Powstaje istotne napięcie etyczne, na którego jednym kontynuum jest proszenie o zgodę na badania i liczenie się z jego odmową, na drugim zaś – przeświadczenie, że życie rodzinne to także życie społeczne w swoistym pryzmacie i w związku z tym większym dobrem będzie, aby poznać i ujawnić pewne aspekty życia niż milczenie. Badacze postępujący tą drogą przyjmują różne postawy. Jedni twierdzą, że skoro dane doświadczenie jest ich udziałem, to mają prawo o tym pisać i nie zważać na zgodę innych, mających większy lub mniejszy udział w tym doświadczeniu. Tak postąpił J. Wyatt⁴⁴ w opisie przeżywania śmierci własnego ojca. Innym sposobem jest udostępnianie w tekście autoetnograficznym tylko części notatek, które są neutralne w zakresie informacji o innych osobach⁴⁵. Ostatni sposób bywa stosowany najrzadziej, ze względu na niską wartość faktograficzną – polega on na zmienianiu postaci, dodawaniu fikcyjnych wątków i ukazywaniu tylko wyselekcjonowanych zdarzeń⁴⁶. Wymaga to jednak dużej ostrożności, aby opisywane wydarzenia nie stały się grafomanią autora⁴⁷.

Podobnie jak w ogólnej metodologii badań autorzy mogą kierować się różnymi wytycznymi, kodeksami, tak i w przypadku autoetnografii został spisany przewodnik dziesięciu fundamentalnych zasad, którymi może kierować się autoetnograf. Z uwagi na trudność odnalezienia go w polskiej literaturze przedmiotu, poniżej został zaprezentowany⁴⁸.

Zgoda

1. Szanuj autonomię uczestników i dobrowolny charakter uczestnictwa. Udokumentuj świadome zgody, które są podstawą badań jakościowych.
2. Praktykuj „proces zgody”, aby upewnić się na każdym etapie, że uczestnicy nadal chcą brać udział w badaniu.

⁴³ C. Ellis, *Telling secrets, revealing lives. Relational ethics in research with intimate others*, *Qualitative Inquiry*, 2007, 1, s. 3-29.

⁴⁴ J. Wyatt, *Psychic distance, consents and other ethical issues*, *Qualitative Inquiry*, 2006, 4, s. 813-818.

⁴⁵ C. Ellis, *Grave tending: with mom at the cemetery*, *Forum Qualitative Social Research*, 2003, 2, art. 28, [on-line:] <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/701/1520> [dostęp: 18.12.2019].

⁴⁶ C. Ellis, *Telling secrets, revealing lives*.

⁴⁷ M.H. Maguire, *Autoethnography: Answerability/Responsibility in Authoring Self and Others in the Social Sciences/Humanities*, *Forum: Qualitative Social Research*, 2006, 2, [on-line:] <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/106/221> [dostęp: 18.12.2019].

⁴⁸ M. Tolich, *A critique of current practice: Ten foundational guidelines for autoethnographers*, *Qualitative Health Research*, 2010. XX(X), s. 1-12 i literatura cytowana do poszczególnych wskazań.

3. W sytuacji rozpoznania konfliktu interesów lub wywierania wpływu podczas uzyskiwania informacji uzyskaj zgodę po napisaniu tekstu.

Konsultacje

4. Skonsultuj się z innymi badaczami (Tolich odsyła do Institutional Board Review (IBR), którego odpowiednikiem są tworzone coraz częściej w uczelniach zespoły ds. etyki badań).

5. Jako autoetnograf nie publikuj niczego, czego nie pokazałbyś osobom wspomnianym w tekście.

Słabe punkty

6. Uważaj na poufność wewnętrzną: zagrożenie relacji nie jest związane z ujawnieniem informacji osobom postronnym, ale ze zwierzeniami ujawnionymi wśród uczestników lub członków rodziny.

7. Traktuj każdą autoetnografię jak zrobienie tatuażu, przewidując przyszłe słabe punkty autora.

8. Etyka w metodzie *photovoice* (opartej na tworzeniu fotografii przez uczestników badań) zakłada, że żadne zdjęcie nie jest warte krzywdzenia innych. W podobny sposób żadna historia nie powinna wyrządzać krzywdy innym, a jeśli szkody nie da się uniknąć – podejmij kroki w celu jej zminimalizowania.

9. Jeśli nie możesz zminimalizować ryzyka dla siebie lub innych, stosuj pseudonimy.

10. Załóż, że pewnego dnia wszystkie osoby wymienione w tekście przeczytają go.

M. Tolich w powyższych wskazaniach traktuje przede wszystkim o uzyskaniu zgody od badanych. Poradzenie sobie z kwestią jej zdobycia bądź rezygnacji ze strony innych osób to nie koniec rozważań dotyczących etyki autoetnografa. Co więcej, nawet poradzenie sobie z innymi dylematami – także prawnymi, które zostaną opisane w dalszej części artykułu, nie rozstrzyga wszystkich kwestii. W literaturze podkreślany jest fakt, że w autoetnografii kolaboratywnej łatwiej jest o zachowanie zasad etyki, ponieważ jak w każdej autoetnografii mamy do czynienia z etyką relacyjną, stąd w takiej formie pisarstwa może ona być przedyskutowana z innymi. Zachowanie anonimowości dla poszczególnych osób, a co za tym idzie – również innych aktorów wymienionych w tekście jest tu o wiele łatwiejsze niż w przypadku autoetnografii indywidualnej⁴⁹.

---

⁴⁹J.C. Lapadat, *Ethics in Autoethnography and Collaborative Autoethnography*, *Qualitative Inquiry*, 2017, 23(8), s. 589-603.

Tylko z pozoru błahą sprawą jest przyjęcie literackiej perspektywy podmiotu – czy tekst ma być napisany w pierwszej czy trzeciej osobie? Autoetnograf piszący w trzeciej osobie z jednej strony może nie być wystarczająco przekonujący odnośnie osobistych doświadczeń. Z drugiej strony, taki system jest powszechnie przyjęty w pracach naukowych, w których występuje zdystansowany podmiot. Pisanie w pierwszej osobie daje więcej możliwości operowania tekstem i jego różnymi formami, ale może powodować dyskomfort u czytelnika. Ten może czuć się zbyt blisko zaproszony, a czasami wręcz brutalnie wrzucony w wir osobistych doświadczeń autoetnografa. Pisze o tym na przykład J. Wyatt⁵⁰, odnosząc się do czytania tekstu C. Ellis opisującego jej relacje z chorym mężem⁵¹.

Granice prawne odpowiedzialności pedagoga resocjalizacji w badaniach autoetnograficznych

Etapy autoetnografii analitycznej, której cechy dokładnie opisał Leon Anderson⁵² wskazują na zebranie danych oraz ich analizę i interpretację w odniesieniu do teorii naukowych. W zbieraniu informacji o trudnej drodze życiowej, badacz często ociera się o niebezpieczne sytuacje i osoby, które na niego tu towarzyszą. Dotykają więc badacza problemy prawne i dylematy etyczne. Te drugie, czyli

pytania etyczne pojawiają się bowiem na każdym etapie procesu badawczego (...) niezależnie od obranej perspektywy badawczej, czy też metody zbierania, analizy i prezentacji danych⁵³.

Jak wskazałyśmy w podrozdziale wcześniejszym, zagadnienia etyki w badaniach jakościowych oscylują generalnie wokół kilku problemów, takich jak zapewnienie anonimowości badanych, bądź konflikty tożsamościowe badacza uwikłanego w projekty badawcze związane z obserwacją uczestniczącą czy eksperymentem⁵⁴. Problematyka ta jest uregulowana, tak w naszym kraju jak i za granicą, najczęściej w kodeksach etyki pracowników nauki, a sztan-

⁵⁰ J. Wyatt, *Psychic distance, consents*, s. 813-818

⁵¹ C. Ellis, *Final negotiations: a story of love, and chronic illness*, Philadelphia 1995.

⁵² J. Lofland i in., *Analiza układów społecznych. Przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*, Warszawa 2009.

⁵³ J.W. Clegg, B.D. Slife, *Research ethic in the postmodern context*, [w:] *The handbook of social research ethic*, red. D.M. Materns, P.E. Ginsberg, London 2009 za: S. Ciuk, D. Latusek-Jurczak, *Etyka w badaniach jakościowych*, [w:] *Badania jakościowe. Podejścia i teorie*, tom 1, red. D. Jemielniak Warszawa 2012, s. 23.

⁵⁴ R. Szczepanik, A. Śliwerski, *Obietnice bez pokrycia. Etyczne i prawne granice (nie)ujawniania informacji o przestępstwie w badaniach naukowych i psychoterapii*, Przegląd Badań Edukacyjnych,

darowy jest w tym obszarze Kodeks Etyki Pracownika Naukowego Polskiej Akademii Nauk⁵⁵ czy kodeksy poszczególnych grup zawodowych, jak na przykład Kodeks Etyki Psychologa Polskiego Towarzystwa Psychologicznego⁵⁶ z 2017 roku. Co więcej, czasami dopiero na etapie interpretacji danych badacz uświadamia sobie, w jakich zdarzeniach uczestniczył i jakie może to nieść ze sobą konsekwencje prawne. Powstaje tu jedno z najistotniejszych pytań: czy coś mi grozi za ujawnienie tego co sam kiedyś zrobiłem?; czy powinienem coś zrobić dla tej osoby, która mi to opowiedziała? Czy w związku z tym, czego się dowiedziałem, muszę to gdzieś zgłosić? Czy sam powinienem się zgłosić na policję?

Polskie regulacje prawne jednoznacznie wskazują sytuację, kiedy każdy (bo jest to norma powszechna i generalna) jest zobowiązany do zawiadomienia o dokonaniu, usiłowaniu lub przygotowaniu czynu zabronionego. Obowiązek ten dotyczy sytuacji, kiedy każdy (w tym oczywiście i badacz autoetnograficzny) poweźmie informację o szczególnych rodzajach czynów zabronionych. Kodeks wskazuje tu na szczególne przestępstwa⁵⁷. Wśród nich znajdują się najpoważniejsze przestępstwa: przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne, przeciwko Rzeczpospolitej, przeciwko obronności, przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu, przeciwko porządkowi publicznemu, przeciwko wolności

---

2017, 24(1), s. 151-172; P. Chomczyński, *Działania wychowanków schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych*; M. Ciechowska, *Autoetnografia w badaniach pedagogicznych*.

⁵⁵ Kodeks Etyki Pracownika Naukowego Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2016, opracowany przez Komisję do spraw etyki w nauce i uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne Polskiej Akademii Nauk 1 grudnia 2016 r., Warszawa 2016.

⁵⁶ http://www.ptp.org.pl/teksty/NOWY_KODEKS_PTP.pdf, [dostęp: 9.12.2019].

⁵⁷ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. (tj. DzU 2018 r., poz. 1600, 2077), Kodeks karny, art. 240:

§1. Kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 118, art. 118a, art. 120-124, art. 127, art. 128, art. 130, art. 134, art. 140, art. 148, art. 156, art. 163, art. 166, art. 189, art. 197 § 3 lub 4, art. 198, art. 200, art. 252 lub przestępstwa o charakterze terrorystycznym, nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§2. Nie popełnia przestępstwa określonego w §1, kto zaniechał zawiadomienia, mając dostateczną podstawę do przypuszczenia, że wymieniony w §1 organ wie o przygotowywanym, usiłowanym lub dokonanym czynie zabronionym; nie popełnia przestępstwa również ten, kto zapobiegł popełnieniu przygotowywanego lub usiłowanego czynu zabronionego określonego w §1.

§2a. Nie podlega karze pokrzywdzony czynem wymienionym w §1, który zaniechał zawiadomienia o tym czynie.

§3. Nie podlega karze, kto zaniechał zawiadomienia z obawy przed odpowiedzialnością karną grożącą jemu samemu lub jego najbliższemu. Warto tu wskazać przywoływane przez R. Szczepanik i A. Śliwerskiego tezy *Komentarza do kodeksu karnego*, autorstwa Lecha Gardockiego, który stwierdza, że obowiązek zawiadomienia o przestępstwie uchyla tajemnicę dziennikarską opisaną w prawie prasowym oraz tajemnicę lekarską opisaną w ustawie o zawodzie lekarza.

seksualnej i obyczajności. Oznacza to nic innego, jak prawny, obwarowany sankcją, obowiązek złożenia zawiadomienia na policji lub do prokuratury. Należy tu wyróżnić dwie sytuacje: kiedy badacz ujawnia informacje o przestępstwie, które sam popełnił, a nie zostało ono dotychczas ujawnione i osądzone oraz kiedy badacz dowiaduje się o popełnieniu, usiłowaniu lub przygotowaniu przestępstwa innej osoby. W pierwszej sytuacji należy wziąć pod uwagę, czy narracja ma charakter retrospektywny (i taki najczęściej ma) i przestępstwo zostało już wykryte, osądzone, a sprawca ponosi w tej chwili odpowiedzialność (odbywa karę) lub już poniósł odpowiedzialność. Należy też wziąć pod uwagę przedawnienie karalności⁵⁸. Natomiast, w drugiej sytuacji trzeba wskazać cytowaną już wyżej normę powszechną i generalną wyrażoną w art. 240 kodeksu karnego, dotyczącą obowiązku prawnego zawiadomienia odpowiednich organów. W sytuacji, kiedy badacz powziął informacje o innym czynie zabronionym, niż wymienione w katalogu art. 240, obowiązek zawiadomienia organów ścigania ma charakter społeczny, co oznacza, że nie jest obwarowany sankcją karną. Wówczas badacz-autoetnograf w rozwiązaniu towarzyszącego mu problemu powinien kierować się prawem i kodeksem etyki badacza.

Badacz cechujący się wysokim poziomem świadomości prawnej (przede wszystkim posiadający wiedzę o obowiązujących normach prawnych i prezentujący pozytywną postawę wobec prawa), w opisanych wyżej sytuacjach powzięcia informacji o przestępstwie, bez wahania zachowa się zgodnie

⁵⁸ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. (tj. DzU 2018 r., poz. 1600, 2077), art. 101:

§1. Karalność przestępstwa ustaje, jeżeli od czasu jego popełnienia upłynęło lat:

1) 30 – gdy czyn stanowi zbrodnię zabójstwa;

2) 20 – gdy czyn stanowi inną zbrodnię;

2a) 15 – gdy czyn stanowi występki zagrożony karą pozbawienia wolności przekraczającą 5 lat;

3) 10 – gdy czyn stanowi występki zagrożony karą pozbawienia wolności przekraczającą 3 lata;

4) 5 – gdy chodzi o pozostałe występkę;

5) (uchylony).

§2. Karalność przestępstwa ściganego z oskarżenia prywatnego ustaje z upływem roku od czasu, gdy pokrzywdzony dowiedział się o osobie sprawcy przestępstwa, nie później jednak niż z upływem 3 lat od czasu jego popełnienia.

§3. W wypadkach przewidzianych w §1 lub 2, jeżeli dokonanie przestępstwa zależy od nastąpienia określonego w ustawie skutku, bieg przedawnienia rozpoczyna się od czasu, gdy skutek nastąpił.

§4. W przypadku:

1) występki przeciwko życiu i zdrowiu, popełnionych na szkodę małoletniego, zagrożonych karą, której górna granica przekracza 5 lat pozbawienia wolności,

2) przestępstw określonych w rozdziale XXV, popełnionych na szkodę małoletniego albo gdy treści pornograficzne obejmują udział małoletniego

– przedawnienie karalności przestępstwa nie może nastąpić przed ukończeniem przez niego 30. roku życia.

z prawem. Wcześniej jednak, przystępując do badań, jest zobowiązany prawem⁵⁹ oraz kodeksem etyki badań naukowych⁶⁰ do poinformowania uczestnika badań o celu badań i granicach wykorzystania zebranych informacji. Badani mogą mieć bowiem obawy, jak zostaną wykorzystane informacje, które przekażą badaczowi, dlatego zgodne z prawem i etyką zawodową przekazanie informacji ma kluczowe znaczenie dla zbudowania zaufania wobec badacza i poczucia bezpieczeństwa badanego. Jednakże, literatura podaje przykłady, które ukazują, że informowanie o konieczności takiego zachowania przez badacza lub różne techniki obrony przed powzięciem takich informacji (np. informacja, „Jeśli to nie nadaje się do nagrania, to proszę mi tego nie mówić wcale”⁶¹) odbijają się na jakości zebranego materiału, a nawet mogą skutkować zerwaniem kontaktu.

Badacz jest tu w konflikcie, który można umieścić na kontinuum: obszerne, bogate, ciekawe dane *vs* zachowanie zgodne z prawem. Normy prawne powszechne i generalne mają pierwszeństwo przed kodeksami etyki lekarskiej czy etyki pracownika naukowego. Nie są one bowiem źródłami prawa. Jednak rola kodeksu etyki zawodowej jest tu nie do przecenienia, gdyż

kodeksy etyczne mogą jednak pełnić jeszcze jedną istotną rolę – stanowić „ochronną tarczę” dla badaczy, gdy próbuje się na nich wymusić zachowania niezgodne etyką badacza⁶².

Należy tu podkreślić, że w Polsce badacze nie mają ochrony takiej, jak na przykład w Stanach Zjednoczonych odnośnie ukrywania danych osób

---

⁵⁹ Prawo do prywatności opisane jest w Konstytucji (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (DzU z 16 lipca 1997 r.) która w art. 47 stanowi, że „Każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym”. Obowiązujący kodeks karny ściśle wymienia przestępstwa o ochronie informacji w rozdziale XXXIII, natomiast art. 266 stanowi:

§1. Kto, wbrew przepisom ustawy lub przyjętemu na siebie zobowiązaniu, ujawnia lub wykorzystuje informację, z którą zapoznał się w związku z pełnioną funkcją, wykonywaną pracą, działalnością publiczną, społeczną, gospodarczą lub naukową, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2.

§2. Funkcjonariusz publiczny, który ujawnia osobie nieuprawnionej informację niejawną o klauzuli „zastrzeżone” lub „poufne” lub informację, którą uzyskał w związku z wykonywaniem czynności służbowych, a której ujawnienie może narazić na szkodę prawnie chroniony interes, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

§3. Ściganie przestępstwa określonego w §1 następuje na wniosek pokrzywdzonego.

⁶⁰ Kodeks Etyki Pracownika Naukowego Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2016, opracowany przez Komisję do spraw etyki w nauce i uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne Polskiej Akademii Nauk 1 grudnia 2016 r., Warszawa 2016, rozdział 3.4 pt. „Praktyki dotyczące procedur badawczych”.

⁶¹ R. Szczepaniak, A. Śliwerski, *Obietnice bez pokrycia*, s. 162.

⁶² S. Ciuk, D. Latusek-Jurczak, *Etyka w badaniach jakościowych*, s. 24.

badanych, którzy dopuścili się czynu karalnego. Historia takiego przywileju w prawie amerykańskim nie jest odległa. W 1990 roku student Rik Scarce napisał książkę *Ecowarriors: Understanding the Radical Environmental Movement*. Uczestnicy tegoż ruchu społecznego w 1991 roku dopuścili się ataku na laboratorium badawcze. Wymiar sprawiedliwości postanowił przesłuchać tego, który w trakcie badań poznał uczestników ruchu, ten jednak odmówił zeznań (zasłaniając się kodeksem etycznym American Sociological Association, który wymagał wówczas od badacza bezwzględnej tajemnicy), za co został zamknięty w więzieniu. Spędził tam 159 dni, aż sędzia orzekł, iż zatrzymanie jego przekroczyło prawną intencję *przymusu* i z miejsca stało się *karne*. Stowarzyszenie, na które powoływał się Scarce wstawiło się za nim *amicus curiae*⁶³. Scarce i inni badacze dostarczyli władzom federalnym argumentów za przyznaniem badaczom terenowym prawa do ochrony kontaktów ze swoimi informatorami⁶⁴.

W polskich regulacjach prawnych, których znajomość może mieć istotne znaczenie dla badaczy działających w szczególnie trudnych środowiskach, Renata Szczepanik i Andrzej Śliwerski w przywoływanym już wyżej artykule wskazują jeszcze na dwie kwestie. Chodzi o sytuację powzięcia wiadomości o przemocy wobec dziecka w rodzinie⁶⁵ oraz o sytuację powzięcia wiadomości o przestępstwie przez terapeutę - psychologa czy psychiatrę podczas prowadzenia badań⁶⁶. O ile w przypadku psychiatrii w grę wchodzi tajemnica

---

⁶³ Instytucja „przyjaciela sądu” wywodzi się z prawa rzymskiego i jest stosowana współcześnie w prawie *common law*, choć występuje i w naszym kraju, gdzie bywa stosowana przez Helsińską Fundację Praw Człowieka. Są to opinie specjalistów, którzy choć nie są stroną i nie są przez sąd powołani do sprawy, to jako eksperci mogą wnieść dla rozstrzygnięcia istotne informacje.

⁶⁴ J. Lofland i in., *Analiza układów społecznych*.

⁶⁵ Ustawa z 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (tj. DzU z 2015 r., poz. 1390), art. 12.

1. Osoby, które w związku z wykonywaniem swoich obowiązków służbowych lub zawodowych powzięły podejrzenie o popełnieniu ściganego z urzędu przestępstwa z użyciem przemocy w rodzinie, niezwłocznie zawiadamiają o tym policję lub prokuratora.

2. Osoby będące świadkami przemocy w rodzinie powinny zawiadomić o tym policję, prokuratora lub inny podmiot działający na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie.

⁶⁶ Ustawa z 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (tj. DzU z 2018 r., poz. 1878, z 2019 r., poz. 73) w art. 51 stanowi, że „W dokumentacji dotyczącej badań lub przebiegu leczenia osoby, wobec której podjęto czynności wynikające z niniejszej ustawy, nie utrzuwa się oświadczeń obejmujących przyznanie się do popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary. Zasadę tę stosuje się również do dokumentacji dotyczącej badań przeprowadzonych na żądanie uprawnionego organu. Ponadto nawet w sytuacji, kiedy psycholog, terapeuta, lekarz, nawet jeśli zawiadomi zgodnie z art. 240 kk o popełnieniu przestępstwa przez pacjenta, to nie będzie na te okoliczności zeznawać przed organami ścigania, o czym stanowi art. 52. 1. niniejszej ustawy.” Nie wolno przesłuchiwać osób obowiązanych do zachowania tajemnicy, stosownie do przepisów niniejszego rozdziału, jako świadków na okoliczność wypowiedzi osoby, wobec

lekarska, to w sytuacji powzięcia wiadomości o przestępstwach spełniających znamiona przemocy w rodzinie (znęcanie się), po stronie instytucji leży prawny obowiązek informowania właściwych organów ścigania. Jeśli badacz - autoetnograf opisuje w badaniach sytuacje swoich bliskich, wówczas również powinien kierować się zasadami ochrony prawa do prywatności i bezwzględnym nakazem informowania organów ścigania o usiłowaniu, przygotowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego wymienionego w art. 240 kodeksu karnego⁶⁷ (który niejednokrotnie był tutaj przywołany).

Wspomniane już kodeksy etyki zawodowej i ich funkcja w pracy badawczej nie mogą być sprzeczne z prawem, kiedy prawo ściśle stanowi, jak należy postąpić. Ale w sytuacjach społecznych, kiedy badaczowi zależy na jak najlepszym dostępie do danych i rzetelności swoich badań oraz na ochronie swojego interlokutora, warto pamiętać, że

Ludzie są zdefiniowani w tkance codzienności jako istoty komunikatywne. Poprzez dialogiczne spotkanie podmioty tworzą razem wspólne życie i pielęgnują wzajemne zobowiązania moralne⁶⁸.

W związku z tym, zawsze należy mieć na uwadze dobro wspólne i patrzeć perspektywicznie na dalsze relacje i oddziaływanie na nie prowadzonych badań. W sytuacjach trudnych dobre rozwiązanie musi być zawsze efektem świadomie podjętych decyzji. Te z kolei nigdy nie mogą stać w sprzeczności z prawem.

Zakończenie

Dylematy etyczne i problemy prawne są zawsze wpisane w życie, a tym samym – są wpisane i w badania autoetnograficzne. Badacz zawsze musi wybierać, a w swym wyborze postępować tak, aby móc wszystkim spojrzeć prosto w oczy, w tym sobie samemu. Opisane dylematy etyczne są wpisane w badania autoetnograficzne prowadzone przez pedagoga resocjalizacji mocniej niż w inne typy badań, ponieważ badacz nie pojawia się znikąd, nie dochodzi, lecz jest in-siderem, „swoim”, kimś bliższym, obdarzonym zaufaniem

---

której podjęto czynności wynikające z niniejszej ustawy, co do popełnienia przez nią czynu zabronionego pod groźbą kary.

2. Zakaz określony w ust. 1 stosuje się odpowiednio do lekarzy wykonujących czynności biegłego.

⁶⁷ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. (tj. DzU 2018 r., poz. 1600, 2077), art. 240.

⁶⁸ C.G. Christians, *Etyka i polityka w badaniach jakościowych*, przekł. P. Pluciński, [w:] *Metody badań jakościowych*, tom I, red. N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, Warszawa 2009, s. 227.

innych, uwikłanych w badane trudne, związane z łamaniem prawa, intymne sytuacje. Celem artykułu była analiza problemów prawnych i dylematów etycznych, które towarzyszą badaczowi - pedagogowi resocjalizacji w badaniu własnej drogi życiowej metodą autoetnograficzną. Staraliśmy się opisać zasady generalne i sformułować pewne drogowskazy – gdzie szukać możliwych rozwiązań. Same – jako badaczki – borykamy się z tymi trudnościami i tym bardziej widzimy potrzebę pogłębienia świadomości prawnej i wrażliwości etycznej w swoich poszukiwaniach badawczych. Ochrona badanego - informatora, ale także ochrona nas samych, szczególnie w badaniach autoetnograficznych, stanowi motywację do prób realizacji celu praktycznego, jakim jest dostarczenie wiedzy o rozwiązaniach zgodnych z prawem i etyką badań naukowych.

BIBLIOGRAFIA

- Banasiak M., Górski A., *Słownikowa. O więzieniach dla kobiet*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 2018.
- Becker H.S., *Outsiderzy. Studia z socjologii dewiacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Bednarz-Łuczewska P., Łuczewski M., *Podejście biograficzne*, [w:] *Badania jakościowe*, tom 2 – *Metody i narzędzia*, red. D. Jemielniak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Bernasiewicz M., *Yuppie oraz squatter. Globalne style życia w lokalnych środowiskach wychowawczych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Bielecka-Prus J., *Po co nam autoetnografia? Krytyczna analiza autoetnografii jako metody badawczej*, *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 2014, 3.
- Campbell E., *Exploring autoethnography as a method in legal education research*, *Asian Journal of Legal Education*, 2015, 243.
- Chang H., Wambura F., Ngnjiri F.W., Hernandez K.C., *Collaborative autoethnography*, Coast Press, Walnut Creek 2013.
- Channg H., *Individual and collaborative autoethnography as method*, [w:] *Handbook of autoethnography*, red. S. Holman Jones, T.E. Adams, C. Ellis, Routledge, London – New York 2013.
- Chomczyński P., *Działania wychowanków schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych. Socjologiczna analiza interakcji grupowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014
- Christians C.G., *Etyka i polityka w badaniach jakościowych*, przekł. P. Pluciński, [w:] *Metody badań jakościowych*, tom I, red. N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Ciechowska M., *Autoetnografia w badaniach pedagogicznych*, [w:] *Wybrane metody jakościowe w badaniach pedagogicznych*, red. M. Ciechowska, M. Szymańska, wyd. II, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2018.
- Ciuk S., Latusek-Jurczak D., *Etyka w badaniach jakościowych*, [w:] *Badania jakościowe. Podejścia i teorie*, tom 1, red. D. Jemielniak Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Clegg J.W., Slife B.D., *Research ethic in the postmodern context*, [w:] *The handbook of social research ethic*, red. D.M. Materns, P.E. Ginsberg, Sage, London 2009.

- Demel R., *Sergiusz Piasecki 1901-1964. Życie i twórczość*, Wydawnictwo LTW, Warszawa 2001.
- Douglas K., Carless D., *Learn by going. Autoethnographic modes of inquiry*, [w:] *Handbook of autoethnography*, red. S. Holman Jones, T.E. Adams, C. Ellis, Routledge, London - New York 2013.
- Ellis C., *Final negotiations: a story of love, and chronic illness*, Temple University Press, Philadelphia 1995.
- Ellis C., *Grave tending: with mom at the cemetery*, Forum Qualitative Social Research, 2003, 2, art. 28, [on-line:] <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/701/1520> [dostęp: 18.12. 2019].
- Ellis C., *Telling secrets, revealing lives. Relational ethics in research with intimate others*, Qualitative Inquiry, 2007, 1.
- Ellis C., *The ethnographic I: a methodological novel about autoethnography*, Alta Mira Press, Walnut Creek 2004.
- Ferrell J., Hamm M.S., *Ethnography at the edge: Crime, deviance and field research*, Northeastern University Press, Boston 1998.
- Frąckowiak P., *Kapitał resocjalizacyjny zakładu poprawczego*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2017.
- Goffman E., *Instytucje totalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Golczyńska-Grondas A., *Wychowało nas państwo. Rzecz o tożsamości dorosłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2013.
- Grzybowski P.P., *Od tożsamości osobowej po zawodową. Etyczne dylematy badaczy różnicowania kulturowego*, [w:] *Z teorii i praktyki badań międzykulturowych. Dylematy metodologiczne*, red. T. Lewowicki, A. Różańska, U. Klajmon-Lech, Wydawnictwo Adam Marszałek, Cieszyn - Toruń 2016.
- Heider K., *What do people do? Dani auto-etnography*, Journal of Anthropological Research, 1975, 1.
- Holman Jones S., Adams T.E., Ellis C. (red.), *Handbook of autoethnography*, Routledge, London - New York 2013.
- http://www.ptp.org.pl/teksty/NOWY_KODEKS_PTP.pdf, [dostęp: 9.12.2019].
- Irwin J., *Preface*, [w:] *Convict Criminology*, red. J.I. Ross, S.C. Richards, Wadsworth, Belmont 2003.
- Jakubowska-Malicka L., *Trajektoria autobiografii badacza*, Teraźniejszość - Człowiek - Edukacja, 2010, 52(4).
- Kacperczyk A., *Autoetnografia - technika, metoda, nowy paradygmat? O metodologicznym statusie autoetnografii*, Przegląd Socjologii Jakościowej, 2014, 3.
- Kamiński M., *Gry więzienne. Tragikomiczny świat polskiego więzienia*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006.
- Każmierska K., *Wywiad narracyjny jako jedna z metod w badaniach biograficznych*, Przegląd Socjologiczny, 2004, 53(1).
- Lapadat J.C., *Ethics in Autoethnography and Collaborative Autoethnography*, Qualitative Inquiry, 2017, 23(8).
- Lejeune F., *Pakt autobiograficzny*, [w:] *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*, red. R. Lubas-Bartoszyńska, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2001.
- Lofland J., Snow D.A., Anderson L., Lofland L.H., *Analiza układów społecznych. Przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Machel H., *Rodzina skazanego jako współuczestnik jego resocjalizacji penitencjarnej, readaptacji i reintegracji społecznej*, Resocjalizacja Polska, 2014, 7.

- Maguire M.H., *Autoethnography: Answerability/Responsibility in Authoring Self and Others in the Social Sciences/Humanities*, Forum: Qualitative Social Research, 2006, 2, [on-line:] <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/106/221> [dostęp: 18.12.2019].
- Matysiak P., *Na marginesie życia. Zapiski kuratora sądowego*, Wydawnictwo Nakom, Poznań 2014.
- Nachalnik U., *Życiorys własny przestępcy*, Wydawnictwo Replika, Poznań 2018.
- Nachalnik U., *Żywe grobowce*, Wydawnictwo Replika, Poznań 2019.
- Newbold G., Ross J.I., Jones R.S., Richards S.C., Lenza M., *Prison research from the inside: the role of convict autoethnography*, Qualitative Inquiry, 2014, 20(4).
- Norris J., Sawyer R.D., Lund D. (red.), *Douetnography. Dialogic method for social, health and educational research*, Routledge, London 2016.
- Opfer H., *Kato-tata. Nie-pamiętnik*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2016.
- Opfer H., *Monidło. Życie po Kato-tacie*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2017.
- Polechoński K., *Żywoł człowieka uzbrojonego: biografia, twórczość i legenda literacka Sergiusza Piaseckiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Wrocław 2008.
- Ptak K., Ptak C., *Formy i metody pracy w zakładach poprawczych dla dziewcząt, [w:] Adekwatność polskiego systemu penitencjarnego i resocjalizacyjnego do współczesnych rozmiarów i rodzajów przestępczości*, red. B. Urban, Wydawnictwo Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Kardynała Augusta Hlonda w Mysłowicach, Mysłówice 2004.
- Pytka L. (red.), *Służyć ludziom. Księga jubileuszowa w 80-lecie urodzin Profesora Stanisława Jedlewskiego*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1990.
- Rambo Ronai C., *Multiple reflections of child sex abuse. An argument for a layered account*, Journal of Contemporary Ethnography, 1995, 23(4), https://www.researchgate.net/publication/238276722-Multiple_reflections_of_child_sex_abuse_An_argument_for_a_layered_account [dostęp: 25.12.2019].
- Riessman C., *Narrative analysis*, Sage Publications, Newbury Park 1993.
- Severski V.V., *Nielegalni*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2011.
- Sikora S., Gruca R., *Osadzony*, Wydawnictwo Albatros, Warszawa 2009.
- Silberman M., *A world of violence: corrections in America*, Wadsworth Publishing, Belmont 1995.
- Sokolowski MASA J., Szostak J., Chyla B., *Masa. Jak stałem się bestią. Od pakera do gangstera*, Wydawnictwo Harde, Warszawa 2018.
- Szczepanik R., *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017.
- Szczepanik R., Śliwerski A., *Obietnice bez pokrycia. Etyczne i prawne granice (nie)ujawniania informacji o przestępstwie w badaniach naukowych i psychoterapii*, Przegląd Badań Edukacyjnych, 2017, 24(1).
- Tolich M., *A critique of current practice: Ten foundational guidelines for autoethnographers*, Qualitative Health Research, 2010. XX(X).
- Toyosaki S., Pensoneau-Conway S.L., Wendt N.A., Leathers K., *Community autoethnography: compiling the personal and resituating whiteness*, Cultural Studies. Critical Methodologies, 2009, 1.
- Van der Maren J.M., *La recherche appliquée en pédagogie. Des modes pour l'enseignement*, De Boeck Université, Paris – Bruxelles 1999.
- Verella D., *Ostatni krąg. Najniebezpieczniejsze więzienie w Brazylii*, Wydawnictwo Czarne, Warszawa 2014.
- Wyatt J., *Psychic distance, consents and other ethical issues*, Qualitative Inquiry, 2006, 4.

Kodeks Etyki Pracownika Naukowego Polskiej Akademii Nauk, Komisja do spraw etyki w nauce, Warszawa 2016.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (DzU z 16 lipca 1997 r.), art. 47, art. 266, §1, §2, §3.

Ustawa z 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (tj. DzU z 2018 r., poz. 1878, z 2019 r., poz. 73), art. 51.

Ustawa z 6 czerwca 1997 r. (tj. DzU 2018 r., poz. 1600, 2077), Kodeks karny, art. 240, §1, §2, §2a, §3.

Ustawa z 6 czerwca 1997 r. (tj. DzU 2018 r., poz. 1600, 2077), Kodeks karny, art. 101, §1, §2, §3, §4.

Ustawa z 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (tj. DzU z 2015 r., poz. 1390), art. 12.